

הקדמה. "אל המדות"

בעזהש"י

א. זכוף המדות בדרך הדעת הוא קודם לזכוך בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות את הטוב בטבע של קנן ולהרחיק את הרע שבנטיה הטבעית אחר ההרגל.

[1] "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ- מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאנה תאוה גדולה לידע השם הגדול... וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד..." (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, ב; ב)

[2] "...אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שיגדעהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה: אם מעט- מעט, ואם הרבה- הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג..." (רמב"ם, הלכות תשובה, י; ו)

[3] "...האהבה כמו-כן, אם לא נשתדל לקבע אותה בלבבנו בכם כל האמצעים המגיעים אותנו לזה - איך תמצא בנו? ...
...האהבה - שיהיה נקבע בלב האדם אהבה אליו ותבונה, עד שתתעורר נפשו לעשות נחת רוח לפניו..." (רמח"ל, הקדמת מסילת-ישרים)

[4] "אין עונג ושמחה לאדם בעשותו מעשים, כי אם אחרי שמצויר בלבבו היטב תכליתם, וכפי ידיעתו [את] הטובה הצומחת ממעשיו, כן תרבה שמחתו בהם. ומאשר השמחה ונחת-הרוח שנמצאת בלב על ידי המעשים, היא הסיבה העיקרית להתמדה עליהם, כי האדם כוסף לאור וצהלה מטבע נפשו השכלית, ובורח מתוגה וקדרות... על כן נצטוינו לעשות את מעשה המצוות בשמחה, כמו שאמר הכתוב 'תחת אשר לא עבדת את ד' א-להיך בשמחה ובטוב לבב' (דברים כח, מז). ומאד נדע כי כל מה שתצוונו התורה על דבר התלוי בלב, אין כוונתה שנקנה אותו הדבר בעצמו על ידי השקפתנו עליו, כי זה אינו בכלל הבחירה, וכמו שהמצנה לאהבה את ד' וליראתה ממנו, איננה מתפרשת כי אם שנעסוק בדרכים שבטבעם להקנות לנו היראה והאהבה, דהיינו- לימוד התורה וחלקיה, וידיעת דרכי השם יתברך ומידות טובו, שעל ידי הידיעה הברורה באלה תבוא היראה והאהבה בטבע, כן הציווי לעבוד את ד' בשמחה, גם כן הכוונה על ההשתדלות בידיעת התועלת הנמשכת מהתורה והמצוות, ואז נחוץ לשמוח בהם, ולא יהיו עלינו כמשא כבד, כי אם לעטרת תפארת" (הראי"ה קוק, אוצרות הראי"ה ב, 3-492)

[5] "הנה, הרוצה לפקח על עצמו שיתים הנה השקפות הצריכות לו. האמת- שיתבונן מהו הטוב האמתי שיבחר בו האדם והרע האמתי שיננס ממנו, והשנית- על המעשים אשר הוא עושה, לראות אם הם מפלל הטוב או מפלל הרע..." (רמח"ל, מסילת ישרים, תחילת פרק ג)

[6] "שִׁעֲלָה לְפָנָיו זְכוּרֹן כָּלֵל מֵעֲשָׂיו, וַיִּשְׁקַל אוֹתָם כְּמוֹ כֶּן בְּמֵאזְנֵי הַמִּשְׁקָל הַזֶּה- לְרְאוֹת מַה יֵשׁ בָּם מְהֵרָע, לְמַעַן יִדְחָה אוֹתוֹ, וּמֵה מִן הַטּוֹב לְהִתְמַיֵּד בּוֹ וּלְהִתְחַזֵּק בּוֹ, וְאִם יִמָּצָא בָּהֶם מִן הָרַע- אֲזַי יִתְבוּגֵן וַיִּחְקֹר בְּשִׁכְלוֹ אֵיזָה תַחְבוּלָה יַעֲשֶׂה לְסוּר מִן הָרַע הַהוּא וְלִטְהַר מִמֶּנּוּ..." (רמח"ל, מסילת ישרים, פרק ג)

[7] "הָרִינוּ רואים שהמידות הטבעיות באדם אינן נקבעות כי אם כפי הדעת, ולפי ידיעתו - בִּין שתהיה אמיתית או כוזבת - יִדְבְּקוּ מִיְדוֹתָיו, וְהִקְטִין, וְהִבְלִיתִי-מִכִּיר כִּלְל שׁוֹם עֲנִין, אִין לו מִיְדוֹת כִּלְל, וְכִשְׂגִדְל וַיִּפְרִיר שֶׁהִמְאָכֵל הוּא טוֹב- יֵאָהֲבֵנוּ, וְמִי שִׁקַּח מִמֶּנּוּ וְהוּא צָרִיךְ לוֹ- יִכַּעַס עֲלָיו, וְכִל מַה שֶׁתִּתְפַּשֵּׁט הַדַּעַת יוֹתֵר- כֵּן יִתְפַּשֵּׁט הַמִּיְדוֹת. עַל כֵּן, כִּשְׁאֵנוּ בָאִים לְקוֹבַעַן כּוֹלֵן בְּיִרְאַת הַשִּׁי"ת וְאֵהֲבָתוֹ- צָרִיךְ עַל-כֹּל-פָּנִים שֶׁתִּתְפַּשֵּׁט הַדַּעַת בְּדַרְכֵי הַיִּשְׂרָאִים וְהַכִּרְתּוֹ, שֶׁעַל פִּיהוּ יִתְכַוְּנוּ הַמִּיְדוֹת, וְמֵה שִׁיחְסַר מֵהַדַּעַת כְּפָלִי-כְּפָלִים בְּעֶרְפוֹ יִחְסַר מֵהַמִּיְדוֹת, בִּינֵן שֶׁהוּא שׁוֹרֵשׁ לְהַן וְנוֹשָׂאן..." (מוסר אביך, א ; א)

[8] "...כִּי סַעֲרַת הַלֵּב וְהַתְּפַעְלוֹת הַנֶּפֶשׁ מֵתִנְגַּדַת לְגַמְרֵי לְחַכְמָה שֶׁתִּתְיָשֵׁב בְּאָדָם, וְאִם כִּי טוֹבָה הִיא לְפַעֲמִים הַתְּפַעְלוֹת טוֹבָה וְקִדוּשָׁה, אֵינָה כִּי-אִם לְקַבּוֹעַ בְּיוֹתֵר בַּעוֹמֵק הַנֶּפֶשׁ אֶת קִנְיָן הַדַּעַת שֶׁכִּבֵּר קִנְיָתָהּ, אֲזַי יִשְׁתַּרֵּשׁ יוֹתֵר וְיוֹכֵר יוֹתֵר, אֲבֵל קְבִיעוֹת דַּעַת וְהִשְׁפָּל בְּתַחֲלִילָתָהּ מִנוּחָה-שְׁלֵמָה דְרוּשָׁה לָהּ, וְשִׁמְעַתָּתָהּ בַּעֲיָא צִלּוֹתָהּ כִּיּוֹמָא דְאִיסְתַּנָּא' (מגילה כ"ב ע"ב)¹, קַל-וְחוֹמֵר בְּדַבְרֵים הַקְּדוּשִׁים הַנִּזְכָּרִים כְּעִנְיָנֵי הָעֲבוּדָה הַשְׁלֵמָה, וְזִמְן תְּפִילָה לְחוּד וְזִמְן תּוֹרָה לְחוּד' (שבת י"א). וְאִם רָאוּי וּמְחוּיֵב לְהַקְדִּים תְּשׁוּבָה וְאִמּוּנָה וְיִרְאַת פְּשׁוּטָה לְכֹל לִימוּד, וְמֵה גַם לְלִימוּד הַיִּרְאַתָּה. אֲבֵל סַעֲרַת הַנֶּפֶשׁ- כִּפִּי הַמוֹכֵר רָאוּי לְהַגְבִּיל לָהּ זִמְן אַחֵר, לְהַקְדִּים אוֹ לְאַחֵר, אֲבֵל הַלִּימוּד יֵהִי בְּמִנוּחָה בְּיָשׁוּב בְּשִׁמְחָה, כְּמוֹ שֶׁהוֹרוּנוּ חִז"ל בְּמִ"ח דְּבָרִים שֶׁל קִנְיָן הַתּוֹרָה...וְאֲזַי יִצְלִיחַ. וּמִפְּנֵי שֶׁטָּבַע כֹּל לִימוּד לְהַסְעִיר מֵעַט אֶת כּוֹחוֹת הַנֶּפֶשׁ, וְהַרְבֵּה יוֹתֵר מְטָבַע כֹּל לִימוּד הוּא בְּעִנְיָן לִימוּד הַיִּרְאַתָּה וְכֹל פְּרִטֵי הָעֲבוּדָה, מִפְּנֵי הַנְּטִיָּה הַנֶּפֶשִׁית שֶׁהַנֶּפֶשׁ נוֹטָה לָהּ בְּטָבָעָה...אִם מוֹצָא הוּא בַּעֲצָמוֹ שֶׁלִּבּוֹ נִסְעַר, לְשִׁמְחָה בַּעֲנִינֵי הָאֵהָבָה אוֹ לְחִרְדָּה בַּעֲנִינֵי הַיִּרְאַתָּה, הוּא סוֹבֵר שְׁבוּזָה הוּא מִשְׁלִים חוֹקוֹ, וְהָרִי הוּא מֵתִרְפָּה-בַּעֲצָמוֹ מֵהִידִיעָה הָאִמִּיתִית...וְכִשְׁהוּא מוֹצָא חִידוּשׁ הַרְגָּשָׁה בְּלֵב הוּא בָּא לְהַחֲלִיט מִזֶּה שֶׁאֵךְ זֹאת הִיא תּוֹרַת הַיִּרְאַתָּה. אֲבֵל בָּאָה מִזֶּה רַעָה גְדוּלָה וְהִשְׁפָּחַת שְׁמוֹ יִתְבַּרֵּךְ, שֶׁהוּא עֵיקַר הַחַיִּים הַשְׁלֵמִים, שֶׁכִּשְׁאֵר סַעֲרַתוֹ עוֹבֵרֵת אֵינּוּ מוֹצָא בְּנַפְשׁוֹ מֵאִוְמָה, וְבָא מִזֶּה חִ"ו לְהַבְּזוֹת בְּלִבּוֹ כֹּל עֲנִין הַיִּרְאַתָּה...עַל כֵּן הַחוּבָה רַבָּה עַל כֹּל מִי שֶׁחֲנָנוּ ד' יִתְבַּרֵּךְ לְהַבִּין בְּדַרְכֵי הַיִּרְאַתָּה וְאוֹרְחוֹת קִנְיָתָהּ וְלִימוּד דְּרָכֶיהָ, לְפָרֵשׁ הַדְּבָרִים עַד מְקוֹם שֶׁיָּדוּ מִגַּעַת...וְבוֹזָה יֵהִי הַדְּבָרִים קְנוּיִים וְקַבּוּעִים אֲצֵלָם, כִּי יִתּוֹרָה מִבִּיאָה לִידֵי זְהִירוֹת'..." (מוסר אביך, א ; ז)

[9] "כִּלְלָה הוּא, שֶׁשִּׁינּוּי הָרַגֵּל הוּא דְּבַר כְּבֵד, וְאִינוּ נָח לְאָדָם, וְזֶהוּ גַם בְּמַעֲשֵׂים חוֹמְרִיִּים, שֶׁפַּעוּלָתָם כְּבִדָּה, וְצָרִיךְ הָאָדָם לְהַנִּיעַ אֲבָרָיו לָזֶה, וּמִכֹּל-מְקוֹם אִם הָרַגִּיל אָדָם עֲצָמוֹ בְּאִיזוֹ תְּנוּעָה תְּדִירָה יִקְשֶׂה לוֹ מֵאֵד לְמוֹנַעָה מִמֶּנּוּ, וְעַל אַחַת כִּמָּה וְכִמָּה תְּנוּעוֹת מַחֲשֵׁבוֹת הַנֶּפֶשׁ, שֶׁהֵן בְּנִי-רֶשֶׁף (אִיּוֹב ה', ז), קִלִּים מֵאֵד בְּתְנוּעָתָם, וְהוֹרְגָלוֹ לְחִשׁוֹב תְּמִיד כִּפִּי צִיּוּרֵי-הַלֵּב הַגְּסִים, בְּאוֹפֵן הַשְּׂגָתָה כֹּל עֲנִינֵי הַחוֹמֵר וְהַדְּמִיוֹן וְאוֹפֵן הַנוּעֵם בָּהֶם מֵעֲנִין הַנְּאוּת הָעָרֵב הַגּוֹפְנֵי וְאֵהֲבָתָה כְּבוֹד וְגֵאוּהָ וְיִתֵּר הַדְּרָכִים הַמַּעוֹקְלִים, שֶׁבְּחִיבוֹר מַחֲשֵׁבוֹת הַנֶּפֶשׁ עִם מְזַג הַגּוֹף בְּלֹא סִידוּר מוֹסַכֵּם מֵהַחֲכָמָה הַמְּחִיָּה בְּעֲלִיָּהּ וְיִצְאוּ קוֹצִים וְדַרְדְּרִים בְּאֵין סַפְק..." (מוסר אביך, ב ; א)

¹ צִלּוֹתָהּ - דַּעַת צִלּוּלָה וּמִיּוֹשֵׁבֵת, שֶׁאֵינּוּ טְרוּד בְּכֹלֹם מַחֲשָׁבָה (רש"י)

כִּיּוֹמָא דְאִיסְתַּנָּא - כִּשְׁמִנְשֵׁבֵת רוּחַ צְפוּנִית יוֹם אוֹרָה הוּא, וְנוּחַ לְכֹל (רש"י לְעִירוּבִין סָה ע"א)

ב. כל מדה טובה יש לה חסרונות הבאים עמה, וזו היא העבודה השלמה: להוציא לאור-עולם את המדות הטובות מנקות מפל סיגי החסרונות שלהן.

[1] "...נדבר זה הודיעונו חכמינו זכרונם לברכה באומרם 'נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועקשו, שנברא - יפשוט במעשיו, ואכא דאמרי ימשמש במעשיו'. ותראה ששני הלשונות הם שתי אזהרות טובות ומועילות מאד, כי הנה הפשוט במעשים הוא לחקר על כלל המעשים ולהתבונן בו, הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו, אשר אינם הולכים על פי מצוות ד' וחקיו, כי כל אשר ימצא מאלה יבער מן העולם, אך המשמש הוא החקירה אפלו במעשים הטובים עצמם, לחקר ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה, או איזה חלק רע שיצטרף להסירו ולבערו, והרי זה כמשמש בבגד לבחון הטוב וחק הוא, או חלש ובלוי, כן משמש במעשיו לבחון תכונתם בתכלית ההבחנה עד שישאר ד' ונקי. כלל הדבר: יהיה האדם מעין על מעשיו כלם ומפקח על כל דרכיו..." (רבי משה חיים לוצאטו, מסילת ישרים, פרק ג)

[2] "לעולם צריכים לכוון, שלא יביא זיכוד המידות לחולשת המידות, טהרת הרצון לדלדול הרצון... וכפי מה שיכוון האדם את דעתו לשם השלום והאמת יגלה לו אור ד' בצורה יותר תמימה ובהירה..." (הראי"ה קוק, שמונה קבצים, ב; רמד)

[3] "בירור מידות הנפש יש בו שני ענינים. האחד – עצם ידיעתו להבחין בהן בין טוב לרע, לחלקן על משמרותן, לישבן בנפש ולהלבישן עליו, ושיהיו מוכנות ברשותו בכל עת. השני – הפרדת המידות ונסירתן. ביאור הדבר: ההשקפה השטחית על המידות הטובות היא ג"כ התחלה טובה, והמביאה לשלמות במשיכת יופין והדרן, אבל יש מידות שהן מצרניות מטבען, וכשרוצה האדם לצייר בו איזו מידה שלא באופן ברור- תימשך ממילא אחריה הסמוכה לה, אע"פ שאינה הגונה ואינה דרושה להפצו. וצריך האדם להעמיק לדעת להפריד בכח החכמה והבינה, שעולות למעלה מטבען של המידות, ומכניסות את המידות בחדריהן ומציירות אותן כראוי ומפרידות הראוי להפריד, - כל מידה ממידה שהיא מצרנית בטבעה, לקחת כל מידה בפני-עצמה שלא תעלה ערבונה עמה. וזהו כעין הנסירה שזכר האר"י ז"ל. ענין המצרים שבין המידות וטשטוש גבוליהן הוא מכמה סיבות. פעמים המידה סמוכה לחברתה מצד שצויריהם השטחיים שוים הם, וכל מידה אי-אפשר שיקנה האדם אותה כי-אם כשיציירנה ציור חזק, וכשלא ישלים את ציור המידה המבוקשת בברור גמור יצא יותר מהמידה המבוקשת ממנו או פחות, מהדומות לה בצויריהן השטחיים רק לפנים-ריקטא. וצריך לזה חקירה פרטית על כל המידות וענייניהן, איך הן מתמצרות אלו באלו וע"י מה הן מתמצרות, כדי לדעת אפשרות הפרדתן. אך הלימוד הזה יכול להיות מתחלף בכל אדם, שיש נפשות שסדרי המצרים במידותיהם מחולפים מבנפשות אחרות, וזה ראוי להימצא, מצד חילוף הדעות והצוירים המתחלפים באיש מבמשנהו. ומכל-מקום נראה שיש למצוא כללים קרובים באופן שיהיה יותר קל לכל אחד לברר דרכי המצרים ולדון על הפרט ללכת בדרך טובים... גבורת-הנפש היא מידה יקרה מאד, מצטרפת לכל קנין השלמות, בין בפרט ובין בכלל. אבל מעטים הם הקונים אותה על טהרתה, מפני שהיא גם מצרנית בצורה לכמה מידות רעות: כעס, גאווה, שנאה, נחון, נקימה, וכיו"ב. יש שהיא תימצא בין אותם שלא שמו אל ליבם יראת ד', אבל עם שכנותיה הרעות, ובאנשים שנטו שיכמם לסבול עול יראה, ולא השתדלו לעין בפרטיות תקנת

מידותיהם, לא הבחינו בִּינה לבין שְׁנוֹתיה הסובבות אותה והזניחוה כולה. אך בְּדֶרֶךְ הראויה, להפריד ולבֹר פסולת מתוך האוכל, כל שְׁנוֹתיה הרעות תסורנה למשמעתה אל הטוב והיָשָׁר בעיני השי"ת...

הענוה היא מידה טובה כשיודע עֲנִין הענוה ומוֹשָׁגָה היטב ויודע איך להתנהג בה ולהכניסה בנפשו. אבל בהשקפה שיטחית תימשך אחרי מידת הענוה מידת העיצבון, מפני שציון החיצוני הוא קרוב זה לזה, שהשִׁמְחָה היא מְפַזֶּרֶת הכוחות הנפשיים והגאווה גם-כן מְפַזֶּרֶת, אלא שהשִׁמְחָה מְפַזֶּרֶת באופן הטוב, והגאווה מְפַזֶּרֶת על דרך רע, והענוה מְקַבֶּצֶת ומְיַשֶּׁבֶת וכן העוצב, אלא שזה על דרך טוב וזה על דרך רע... ובאמת- אע"פ שמצד חיצוניותן כמו דרך אחד להן אבל בעומק שורשיהן הן רחוקות מאד זו מזו..."

[4] "...החולשה והפְּנִימִי שהתבערה של יִרְאַת-שמים מחוללת בְּקֶרֶב הַנֶּפֶשׁ, היא מצד עצמה חיסרון ומחלה, וצריכים לקנות מושגים ברורים במקצוע-של-קודש זה, עד שהסילוד הבלתי-תרבותי יהיה הולך ופוחת, ובמקומו תבוא עוצמה והרחבת הדעת" (שמונה קבצים, א; רפג)

[5] "הִנְנוּ מִתְעַבְבִּים בְּדֶרֶךְ הַשְּׁלֵמָה וְהִנְנוּ מְפַגְרִים בָּהּ, מִפְּנֵי הַתְּרֵדָה הַיְתֵרָה שֶׁהִנְנוּ מְרַגְּשִׁים בְּנֶפֶשׁ בְּעֵת אֲשֶׁר רָעִיוֹן הַתְּשׁוּבָה עוֹבֵר לְפָנֵינוּ. הִנְנוּ נִשְׁאָרִים מְלֵאֵי חִלְחָלָה וּמְחַסְרֵי אֵיל מִשְׁפַּעַת דְּכֹאוֹתָהּ שֶׁל הַתְּשׁוּבָה. וּבְשִׁבִיל כֵּךְ עֲצָמוּ דוֹחִים אָנוּ אֶת הַרְעִיוֹן הַזֶּה, מְקוֹר כָּל הַהֲצִלְחוֹת, מְרַשְׁמֵי נִפְשָׁנוּ, וְהִנְנוּ נִשְׁאָרִים תּוֹעִים בְּמִדְבַר הַחַיִּים. אֲבָל לֹא יוֹכֵל מִצַּב כְּזֶה לְהִתְקַיֵּם..." (אורות התשובה, יז; ו)

[6] "מהות חשבון הנפש הוא שיהיה האדם נושא-ונוטן בְּשִׁכֵּל על כל עניני נפשו וחיוב עבודתו לאלקים יתברך. אבל ראוי שלא לשכוח כי אין החשבון מענין המְדַמָּה, אלא ענין שְׁכֵלֵי צְרוּף ומבורר, וכמו שבכל חכמה... כן לתכלית אפשרות חשבון-הנפש הכרחי הוא מקודם לברר וללבן אצלו הידיעות הדרושות לזה, שתהיינה ברורות בְּשִׁכְלוֹ וחרותות בְּלִבּוֹ, ואז יוכל לחשוב בהן ולא תחַלֵּשׁ נפשו כל-כך בהשתוקקה לחשב חֲשׁוֹנוֹה, כי תמצא די שְׁפָק הדרוש לה לצורך החשבון. והנה, נראה שיש טעות מצויה בכמה בני-אדם, שכל דבר מְקַרֵי נתפס הוא כעצמי - וזהו ענין הַיֵּצֵר-הרע - ובוזה הדבר רגיל שאחרי בִּירוֹר החשבון וצמאון הנפש באמת לִישֵׁר דרכיה על-פי רְצוֹן הבורא יתברך- בראותה עד כמה הרחיקה מדרך הקודש תחַלֵּשׁ ותתבייש ותתעצב ויֵרֵךְ הלב. וכל-זה, אף על פי שאינו טוב בעצמו, מכל-מקום הוא מְקַרֵה נולד מִבִּירוֹר החכמה והידיעה של חשבון-הנפש, וגורם שמצד שלמות הנפש להרחיק ממנה אלה ההפסדים, שהם: החולשה, והבושת העודפת, ומכל-שכן העיצבון ורוך-הלב, יהיו אלה לה למעוררים ומחזיקים יותר אל הדרך הטובה והיְשָׁרָה. כי הַנֶּפֶשׁ ההולכת בתום ויושר בדרך השם יתברך לא תחַלֵּשׁ, רק תחגור עֹז והדר. ולא תתבייש, רק תרומם קרן בְּכָבוֹד אשר עוטר בה מא-לוה כל הנפשות יתעלה. לא תתעצב, כי חֲדוֹת ד' מְעוֹזָה. ולא יֵרֵךְ לבה, כי מגדל עֹז שֵׁם ד' לְצַדִּיק מתהלך בתומו. אבל הניגשים אל דרך השם יתברך ורצונם ללכת בְּאוֹרְחוֹת חובות-הלב בלא תלמוד הקודם למעשה- יטעו בְּהִלְכָה זו, ויַעֲלֶה על לבבם כי החולשה והעִיָּבּוֹן זהו מעצם החשבון הנפשי והיְרָאָה הַצְּרוּפָה, אבל הנפש לא תקובל עליה בסבר פנים יפות מה שהוא נגד חוקה, על כן יהלכו קדורנית ולא יוסיפו עבודה וחכמה... על כן ראוי לשנן לתלמוד ולְעֲנֵן שורשי היְרָאָה על פי עומק דברי חז"ל והשִׁכֵּל היָשָׁר שחֲנֵן השי"ת את האדם, ככל משפטי התורה שאנו דנים בפרטיהם באמצעות השִׁכֵּל היָשָׁר והיָדוּק..."

(הראי"ה קוק, מוסר אביך, ד; א)